

RELIGION ELLER FOLKLORE?

Møte med afrikansk/katolsk synkretisme i Brasil

av

ANNE BRIT BJØRK

«Makumba som ble brakt til Brasil av negerlaver, er det mest interessante innen brasiliansk folklore. Medlemmene tror at etter intens dansing til monotone trommer og sanger vil en ånd besette dem. Bevegelsene hos den besatte karakteriserer guden — for eksempel Ogum, krigsguden, eller Yemanjá, havgudinnen. Deres ritualer finner sted på spesielle steder, «terreiros», men det er også offentlige tilstelninger slik som på strendene nyttårsaften til ære for Yemanjá.»

Dette får turistene vite av den fargerike brosjyren som forteller om severdighetene i Rio de Janeiro. Riktignok oppgir ikke brosjyren noen adresse til et «terreiro», men den interesserte vil i alle fall forstå at her er muligheter til å oppleve noe som er «annerledes», noe selv den mest blaserte turist kan bruke tid på.

Religionen er blitt folklore og er havnet i turistbyråenes arkiv over severdigheter. Så må en vel regne dette for en død religion — et interessant fenomen som hører fortiden til?

En skal ikke ha oppholdt seg lenge i Brasil før en aner at religionsformen fra turistbrosjyren er både livskraftig og utbredt. En oppdager det i hverdagens samtaler så vel som i bilder og figurer på kaffebarer, i drosjebiler og utstillingsvinduer — og i amuletter og symboler som selges i butikker og på markeds plasser.

Ved hjelp av en venninne som foreleser i folklore på universitetet i Rio, får vi kontakt med de rette personer og kan dra avsted på en fest i makumba-sekten en sen lørdagskveld. Vi skal besøke Joãozinho da Goméia, en av de mest kjente sektledere i Brasil. Han har sitt «terreiro» i Caixas, en liten by et par timers biltur fra Rio.

Gjennom en beskjedne port i et høyt plankegjerdet kommer vi inn på en gårds plass kranst av bygninger. Rett mot oss ruver

samlingslokalet. «TERREIRO DA GOMEIA» står det på skiltet over inngangsdøren.

Om vi på forhånd hadde engstet oss ved å skulle trenge inn i en religiøs seremoni som forstyrrende og uønskede element, blir vi fort beroliget. Vi blir gjestfritt ført inn i lederens hjem, en lav bygning på den ene siden av gårdsplassen. Her synker vi ned i dype lenestoler, mens blikket fanger inn dekorasjoner som forteller at vi befinner oss på makumba-grunn.

Det er travel aktivitet i stuen. Alle medlemmene ser ut til å ha ærend inn. Noen skal pynte seg til festen, andre kommer bare inn for å prate mens de venter.

Vår ventetid blir forkortet av lederen selv — Joãozinho da Goméia. Han setter pris på å få besøk fra Norge og er mer enn villig til å bidra med informasjoner om det som skal foregå.

Kveldens fest er en hyllest til gudinnen *Nanã*, alle tings mor, forklarer han. Grått er hennes farge, og derfor bærer han et halsbånd i denne fargen.

Vi kan se at også en del andre har grå perlekjeder rundt halsen. Men det er også andre farger og fargesammensetninger.

Alle mennesker har sin spesielle «orixá» — sin gud, forklarer da Goméia. Under festene bærer de troende halsbånd i sin orixas farge.

Om halsen har han også et skinnende hvitt halsbånd. Hva står den hvite fargen for? For Oxalá — Kristus — er svaret. «Vi setter ham meget høyt».

Festen blir en intens opplevelse av dirrende tromming, monoton sang og dans. Joãozinho da Goméia er selv kledd i maleriske kapper med sirlig knyttet turban på hodet. Han sitter på en stol forrest i lokalet, ved trommeslagernes podium. På gulvet er en sirkel av kvinner i fargerike drakter i uavbrutt bevegelse. Lederen er forsanger, kvinnene faller inn med sine svar. Ordene er afrikanske og uforståelige.

Noen menn og et par piker i 7–8 års alderen slutter seg til danserne. Barna følger i medfødt rytme de voksnes bevegelser,

— bøyer seg i tilbedelse, mens de små føttene taktfast beveger seg i utrettelig sirkling over gulvet.

Serveringen er en viktig del av festen. Den foregår etter alle seremonielle regler. En rekke kvinner i praktfulle drakter danser inn. Hver av dem har guddommelige symbol i hånden. Sverd, horn, pil og bue, lyre. Etter dem følger en ny rekke dansende kvinner med ruvende matfat på hodet. Posteier, kjøttstykker, terter, frukt. Til trommenes akkompagnement beveger kvinnene seg rundt i lokalet. Ikke et kjøttstykke, ikke en appelsin er gått tapt da fatene elegant blir satt ned på festbordet.

Disse danserne er de første som tar for seg av maten. De representerer gudene. Så er det tilskuernes tur.

De velsmakende rettene stammer alle fra Bahia — denne staten som er «Afrika i Brasil». Hver av dem har sin spesielle tilknytning til en eller flere orixás.

Festen går videre. På nytt glir danserne inn i sirkelen og fortsetter sin tilbedelse. Trommingen blir mer og mer intens, en ladet spenning fyller lokalet. Så plutselig rykker en av kvinnene til, rister som i feber, mens hodet faller tungt tilbake. Beskyttende armer legges rundt henne — hun føres ut av rekken og bort til en stol. Så er alle etter tur borte og hilser henne med ærbødige kys. En ånd har besatt henne — hun er et hellig vesen.

En ung pike som gjør iherdige forsøk på å opparbeide en trance, blir håndfast ristet på plass av kvinnen bak henne. En besettelse maner en ikke frem selv. Her settes skille mellom ekte og uekte.

Utrettelige brune hender leker frem intense rytmer fra de afrikanske trommene, mens tropenatten går over i morgen.

På veggen flakker skyggen fra et krusifiks.

Candomblé er en afrikansk religionsform. Den har sin opprinnelse i Nigeria og fulgte med neger-slavene over til Brasil. Og den var sterk nok til å overleve både slavekår og katolsk innflytelse. En finner i dag religionen i sin rene form, omtrent som på den tid den kom til landet. Dette henger nok sammen med

at den afrikanske kultur er så sterk og levedyktig, og er forblitt så ekte etter omplantingen i Brasil.

Da slavene kom til Brasil, nektet den katolske kirke dem å dyrke fedrenes guder. De måtte underkaste seg katolsk tro og gudsdyrkelse. Og slavene tilpasset seg. De fant seg i å bli tvunget inn i den nye religionen. De tilba Kristus, Maria og helgenene med den samme iver som de før hadde tilbedt Oxalá, Yemanjá og de andre orixás. Hva de ikke snakket så høyt om, var at de kristne guddommer og helgener for dem bare var dekknavn på deres egne guder. For dem var det *Oxalá* de tilba gjennom Kristus, *Yemanjá* gjennom Maria, *Ogúm* gjennom St. Georg og så videre. På den måten levde den hedenske gudetro videre bak et ytre, katolsk skall.

Den lever videre den dag i dag. Den hedenske gudetro har sin candomblé i Bahia, Pernambuco, Rio de Janeiro og andre stater. Det er fremdeles afrikanernes religion, men det finnes også hvite som har sluttet seg til rekkene. Kanskje mer av trang til mystikk og spenning enn av ekte overbevisning. Dette er nemlig ingen filosofiens religion, men en enkel, jordnær og primitiv åndetro.

Denne afrikanske religionen har et stort antall guder — ca. 600 i tallet for Afrikas vedkommende. Men de fleste av dem har bare dukket opp for så å bli glemt igjen, og det er bare en liten gruppe som betyr noe.

En av dem som er blitt en glemt guddom, er *Olorún* — Himmelens Hersker. Han er det guddommelige vesen som skapte himmelen og jorden. Hans sønn Oxalá ble skjenket menneskeheten. Denne Oxalá er nå den viktigste guddom, og han befinner seg i en høyere posisjon enn de andre orixás. De er mer utsendinger fra den høyeste gud, mellommenn mellom ham og menneskene.

I Brasil er det 14—15 av disse orixás som i dag har noen betydning. De hersker over hver sine områder: torden, hav, sykdommer, jakt, natur, menneskeliv.

I en særstilling står *Exú*. Han er egentlig ingen orixá, men en budbærer mellom guder og mennesker. *Exú* tilsvarende djevelen i den kristne tro, og han er vel den som blir mest dyrket. Han

har makt over ondt og godt, og menneskene frykter ham fordi de ved hans hjelp kan slippe onde krefter løs. Ja, selv den aktive, troende katolikk frykter disse onde kreftene og dermed også alt som har med candomblé å gjøre.

Exú tilbes ikke sammen med de andre guddommene, men har sitt eget hus utenfor ethvert «terreiro». Før en fest tar til, ofres mat eller dyr til Exú forat han ikke skal forstyrre festen. Det er ham en må be om tillatelse til å henvende seg til orixáene.

Exú er hersker over åpninger, gater og korsveier. Så kan en langs landeveiene rett som det er finne offersteder med bilde av Exú og med offer i form av penger, sigaretter, lys m. v. Det er veifarendes måte å be om trygg reise på. Og det er ikke bare ivrige medlemmer av et candomblé som ofrer. Nei, denne religionen har satt så dype spor i det brede lag av folket, at det er blitt en del av deres trosliv.

Tvillinghelgenene, martyrene Cosme og Damião, har sin parallell i *Ibeji* som har sin festdag 27. september. Offer til *Ibeji* er søtsaker, og hvert år den 27. september får brasilianske barn sukkertøy. Bare de mest aktive katolikker tar avstand fra skikken.

Til *Yemanjá* ofres blomster ved stranden. Hun er havgudinnen, og fiskernes hjelper. Nyttårsnatten er det store fester til hennes ære langs strendene. Men det kan nå hende at en og annen kaster noen blomster ut fra en prosaisk ferje mellom byene Rio og Niterói også.

På St. Georgs dag strømmer folk til kirkene for å tilbe ham. Men det er ikke ham de fleste går for å tilbe, men *Ogúm*. Dette vet prestene, men kirkene fylles, og det er jo en tilfredsstillelse.

Bilder og statuer av St. Georg konkurrerer med Maria-bilder om å oppta mest plass. I drosjebiler, på kaffebarer og restauranter, langs gater og landeveier — overalt er han å finne — St. Georg — *Ogúm*. Krigsguden, seierherren, beskytteren av alt manuelt arbeid. En håndfast hjelper. De fattiges trøster og beskytter.

Candomblé er en rendyrket religionsform med sine guder, med faste regler for seremonier, for tilbedelse og ofringer, med be-

stemte normer for medlemmenes forhold til det hellige. En religion for de få — eller mange som er aktive tilhengere.

Umbanda er et nyere fenomen i Brasil, men det er i ferd med å bli den store folkereligionen. Her er alle religiøse ytringsformer samlet i en stor, synkretistisk sekk. En finner candomblé, indianske religioner, europeisk spiritisme, katolisisme. I Umbanda kan alle finne seg hjemme, uansett tro, hevder sektens ledere.

Umbanda-tilhengerne har sin organisasjon, Confederação Nacional Espírita Umbandista, og siden 1964 har de forsøkt å få registrert Umbanda som religion. De regner selv med et tilhengertall på 4–5 millioner i Brasil.

Hva sier så kirken til fenomen som dette? Ikke noe offisielt, synkretismen blir ikke åpent bekjempet. Brasil er slikt et broket konglomerat av ulike raser og kulturer at det ikke er lett å bevare en skarp reaksjonsevne.

Fransiskaneren Boaventura Kloppenburg, en av de mest aktive på det annet Vatikankonsil, har lenge drevet studier omkring religionsfenomenet i Brasil, og i fjor kom han med en bok: «En kort introduksjon til Umbanda i Brasil», der han skriver:

«Det bør påpekes at denne bevegelsen trenger stadig dypere inn i befolkningsgruppen av europeisk opprinnelse. En kan i dag si at flertallet av dem som søker sentrene, og en god del av dem som tar del i seremoniene, er hvite; også hvite fra privilegerte klasser.»

I en senere artikkel påpeker Boaventura Kloppenburg at dette ser ut til å være resultatet av en sterk utilfredshet med de offisielle, stive religionsformer, for sterkt kontrollert, for innviklede, for intellektuelle. Han finner at disse lukkede særpreg hindrer en spontan, folkelig religionsytring.

«Hverken i den offisielle romerske katolisisme, i den rene, reformerte protestantisme eller i den ortodokse spiritisme ser det ut til å være tilstrekkelig margin for de religiøse behov i folket vårt. Umbanda gir inntrykk av å være en folkelig protest mot alle importerte, uakseptable religionsformer.»

Kloppenburg vil ha en anerkjennelse av rituelle handlinger,

drakter, m. v. innen Umbanda, og mener at en her kan få en liturgisk form og et innhold som kan hjelpe i evangeliseringen, fordi det taler et språk menneskene forstår.

Candomblé eller Umbanda — også her kan det drives forretning. I Niterói, en liten naboby til Rio, finner vi flere små butikker som har spesialisert seg på «religiøse artikler». Og siden de utelukkende selger varer som har tilknytning til disse religionene, må det være en lønnsom affære.

Butikkene er fylt til randen av gudestatuer. Exú i form av en rødmalt djevel, St. Georg i kamp med dragen og bildet av Yemanjá ser ut til å være mest populære — de opptar størstedelen av hylleplassen. Men ellers finnes katolske helgener på rekke og rad, krusifiks, halskjeder i alle farger, såper og urter, nøtter for ofringer, medaljonger, bjeller.

En negerfigur i legemsstørrelse — Pai João, viktig person i Umbanda — er plassert ved utgangen. En ung kvinne som har vært inne og gjort sine innkjøp, stanser opp ved figuren, legger fra seg en pengeseddel og gjør korsets tegn.

På den andre siden av inngangen troner en stor, rødmalt djevelskikkelse. På gaffelen hans er stukket inn pengesedler og sigarettpakker. Også han har fått sitt offer.

Utenfor haster Brasil anno 1968 forbi. En moderne verden, europeisk i sin livsform, våken, selvbevisst. Men med Afrika så nær innpå seg.